

Una història silenciada de la ràdio

Ràdio València (SER) està celebrant els seus 75 anys recordant episodis de la seua història. Però n'hi ha un que s'ha mantingut ocult fins ara: Enrique Palau Salvador, director de Ràdio València durant la II República, fou condemnat a mort amb falses acusacions per un consell de guerra sumaríssim d'urgència ordit per l'exèrcit franquista d'ocupació. Aquest reportatge d'Alfons Llorenç ha guanyat el Premi de Periodisme d'Investigació Ramon Barnils.

FAMÍLIA PALAU

Després de proves i assajos, el 10 de setembre del 1931, amb la interpretació per la Banda Municipal de la “Marxa de la Ciutat”, començaren les emissions regulars de Ràdio València (EAJ 3). El seu primer director, un entusiasta pioner de la ràdio a València, fou l'advocat Enrique Valor Benavent, nascut el 1890 a Quatretonda (Vall d'Albaida) d'una família originària de l'Alcoià. S'autoritzava pel Reial Decret de 19 de desembre del 1930 i s'havia de regir per la Reial Ordre de 14 de juny del 1924, que si bé reconeixia el

caràcter estatal de la radiodifusió (com una “funció essencial i privativa de l'estat”), preveia la gestió privada, mitjançant la designació de concessionaris i l'establiment de cànons. Per això, l'administració nomenava un funcionari de telègrafs com a interventor amb la missió de supervisar, controlar la publicitat i recaptar per a la hisenda pública “el 20% de l'import de la publicitat radiada”. En el cas de Ràdio València, el paper del representant governamental es reforçava, ja que l'emissora utilitzava les instal·lacions “de l'estació radioelèc-

trica” que la Direcció General de Comunicacions tenia al moll de Llevant del port de València.

Aquell setembre de l'esperançador 1931, Enrique Palau Salvador va rebre l'encàrrec de posar en marxa el nou mitjà: “Per concurs de mèrits, entre oficials de telègrafs amb títol de radiotelegrafista, vaig ser destinat a la inauguració de l'emissora EAJ 3 Unión Radio Valencia”, declarà el 1939 en el consell de guerra que el va jutjar. Palau, després d'aprovar els cursos corresponents a Madrid, havia ingressat com a oficial al

cos de telègrafs el 5 de juliol del 1919 i exercí a la capital d'Espanya i a la Poble Llarga (Ribera Alta). Havia nascut el 1895 a Cervera del Maestrat (Baix Maestrat), en el si d'una família d'un notable nivell cultural, amb alguns membres orientats cap a la milícia; el 10 de juny del 1920 es va casar amb Carmen Viol, de Vilanova d'Alcolea (Plana Alta); tingueren dos fills: Enrique i Pepe.

Palau era de formació humanística, però amb una ferma inclinació per les ciències, especialment les matemàtiques, i una forta afició per la música, que transmeté als seus descendents. Tota la vida actuà com un demòcrata conseqüent i un fervent i convençut republicà, amb un insubornable compromís en la transformació i el progrés d'aquella endarrerida societat. Fins que se n'apoderaren i la desmantellaren els franquistes ocupants el 1939, dirigí una acadèmia de la seua propietat, fundada per educar i formar els "fills dels treballadors", que tenien vedat l'accés als estudis. Des d'estudiant, fou simpatitzant socialista i el juny del 1931 es va afiliar al PSOE; més tard s'afilià al sindicat UGT. Així mateix, la seua pregona i ampla filantropia el portà a relacionar-se amb la maçoneria.

Sempre treballant en la "sala de aparatos" de Ràdio València, havia ascendit a cap de negociat, quan al març del 1936 va sol·licitar el lloc d'interventor de l'estat en l'emissora, d'acord amb l'ordre de 27 de gener del 1934, que "exigia el títol de radiotelegrafista i, com que a València no hi havia altre oficial amb aquest títol", segons reconeix el sotssecretari del Ministeri de la Governació en el seu nomenament, signat el 5 de març del 1936. En el consell de guerra és el mateix Enrique Palau qui explica: "Vaig sol·licitar l'esmentada plaça a fi de tenir més hores lliures per dedicar-me a l'ensenyament, al qual he consagrat la meua vida." Però ni en les històries oficials ni oficioses de Ràdio València no apareix aquesta ni cap altra vinculació de Palau a la casa, malgrat que foren novetats sempre comunicades a la direcció de l'emissora.

Dies abans de la insurrecció militar de l'exèrcit espanyol de l'Àfrica contra la democràcia, dues esquadres de falangistes armats, comandats pel cap de milícies Manuel Ortuño, van ocupar els es-

FAMÍLIA PALAU

Enrique Palau, amb l'uniforme del cos de telegrafistes.

tudis i van poder radiar una proclama feixista: "Espanya, una! Espanya gran! Espanya lliure! Espanyols: la Falange Española acaba de prendre militarment l'estudi i l'emissora d'Unión Radio per comunicar-vos que d'aquí a pocs dies es portarà a terme la revolució nacional sindicalista que ens redimirà a tots. Espanya, una! Espanya gran! Espanya lliure!" Era l'11 de juliol del 1936. Així, a València, es va iniciar el tan sanguinari alçament.

La facilitat amb què accediren els sediciosos als micròfons i la impossibilitat d'identificar els assaltants a partir de les obscures declaracions de la direcció i dels testimonis, que facilitaren la impunitat, alertaren les autoritats sobre possibles connivències en l'interior; es girà la mirada cap a la direcció. De fet, un colp iniciada la guerra, des del 20 de juliol del 1936, Enrique Valor havia estat relegat a funcions merament administratives en una emissora, la concessió de la qual, a més, el Govern ja havia advertit que havia caducat. Per la seua banda, el Comitè Executiu Popular, òrgan de govern constituït per les forces polítiques i sindicals valencianes, es féu càrrec de controlar-la i designà interventor especial de radiodifusió el militant de la CNT Mariano Mínguez. El 3 d'agost del 1936 la *Gaceta de la República* publicà el decret d'intervenció per l'estat

de Ràdio València, que quedà confirmat pel decret signat el març del 1937 pel ministre de Propaganda, l'alacantí Carles Esplà, pel qual la República s'emparava de totes les estacions, atenent les especials circumstàncies del país.

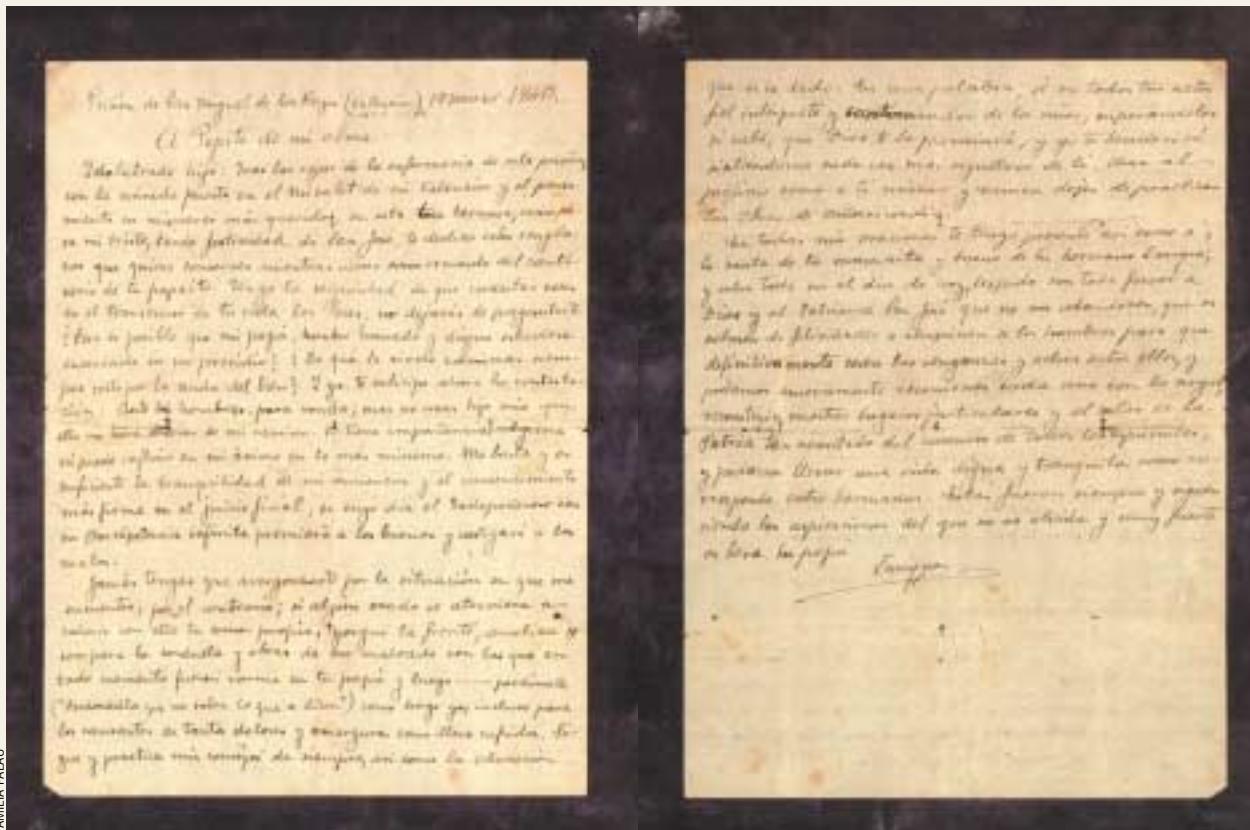
Durant els temps republicans, la ràdio s'havia desenvolupat espectacularment i es constituí en el principal mitjà de comunicació de masses. En la guerra del 36 esdevingué un instrument quasi perfecte per fer arribar les notícies bèl·liques, establir les consignes, tractar de depressir els facinerosos i mantenir la moral i la il·lusió de poble. Convertida València en capital de la República, després que s'hi va traslladar el govern el novembre del 1936, a la importància de Ràdio València per la seua potència s'afegí el fet de ser l'emissora que el Govern feia servir per comunicar-se amb tots els territoris de "l'Espanya lleial"; era la ràdio oficial i de referència de l'estat espanyol.

El desembre del 1937 el fundador de l'emissora, Valor Benavent, fou detingut i empresonat, acusat de relació amb la Quinta Columna, d'organitzar el clandestí Socorro Blanc i "d'alta traïció i espionatge en temps de guerra", delictes pels quals fou jutjat i condemnat a mort pel Tribunal d'Espionatge de Catalunya el març del 1938. Aquestes gravíssimes acusacions les confirmà fa uns anys la pròpia família, segons testimoni (recollit per Borderia i Millán, 1996) de la filla Elena Valor: "Mon pare avisava la gent que anava a ser 'passejada' perquè fugira a través de la seua secretària, Carmen Tronconi", a la qual, segons el membre de la Quinta Columna i periodista José Antonio de Alcedo León, se li trobà una llibreta amb notes taquigràfiques del mateix Valor d'"emissores feixistes". Així mateix, no es va poder localitzar l'emissora de radioafeccionat propietat de Valor —ni justificar que haguera desaparegut—, amb la qual es podia comunicar amb l'enemic. Després de l'estrany assalt falangista, plovia sobre mullat. Malgrat la gravetat de les imputacions i dels delictes, mai no s'executà la sentència, entre altres raons gràcies als avals i informes favorables que va redactar un republicà de prestigi com Enrique Palau Salvador.

En una conjuntura tan dramàtica, l'11 de desembre del 1937, a proposta del cap de Telègrafs, Hilari Genovés, el go-

L'última carta d'un condemnat a mort

Carta d'acomiadament adreçada el dia de sant Josep del 1940 per Enrique Palau, exdirector de Ràdio València, republicà, socialista, pròxim a la maçoneria, al seu fill Josep, de catorze anys, en espera de l'execució a la presó de Sant Miquel i els Sants Reis de València.

Presó de Sant Miquel dels Reis (València), 19 de març del 1940.

A Pepito de la meua ànima.

Idoltrat fill:

Darrere les reixes de la infermeria d'aquesta presó, amb la mirada posada en el Miquelet de la meua València i el pensament en els meus éssers més volguts, en aquesta tan preciosa, com per a mi trista, vesprada de la festivitat de Sant Josep, et dedico aquestes ratlles que vull conserves mentre visques com un record del captiveri del teu papà. Tinc la seguretat que en el transcurs de la teua vida tantes voltes com els llegendes no deixaràs de preguntar-te: però, és possible que mon pare, home honrat i digne, estiguera tancat en un presidi? De què li va servir caminar sempre recte per la senda del bé? I jo t'anticipo ara la resposta: davant dels homes, per a res; però, no cregues, fill meu, que això em farà desviar del meu camí. No té cap importància ni pot influir en el meu ànim el més mínim. Em basta i sobra la tranquil·litat de la meua consciència i el convenciment més ferm en el judici final, el dia en què el Totpoderós amb la seua Omnipotència infinita premiarà els bons i castigarà els dolents.

Mai hages d'averonyir-te per la situació en què em trobe, ben al contrari; si algun desvergonyat s'atreveix a mortificar el teu amor propi, alça el front, analitza i compara la conducta i obres d'aquell maleït amb les que, en tot moment, foren norma del teu papà i, després... perdona'l. ("Perdona'ls que no saben el que es diuen") com faig jo, inclús amb els causants de tants dolors i amargors com porte patits. Segueix i practica els meus consells de sempre, així com l'educació que us he donat. En una paraula, sigues en tots els teus actes fidel intèrpret i continuador dels meus, superant-los, si és possible, que Déu t'ho premiarà, i jo et beneiré, sentint-me cada vegada més orgullós de tu. Estima el pròxim com a tu mateix i mai deixes de practicar les Obres de Misericòrdia.

En totes les meues oracions et tinc present així com la santa de la teua mareta i el bo del teu germà Enrique; i sobretot, en el dia de hui, demane amb tot el fervor a Déu i al Patriarca Sant Josep que no ens abandonen, que us ompliguen de felicitat i allumenen els homes perquè definitivament cessen les venjances i els odis entre ells, i puguem novament reunir-nos cadasci amb els seus, reconstruir les nostres llars particulars i el solar de la Pàtria, tan necessitat dels concurs de tots els espanyols, i puguem portar una vida digna i tranquil·la com correspon entre germans. Aquestes foren sempre i continuen sent les aspiracions del qui no us oblidà i ben fort us besa, el vostre papà, ENRIQUE".

vernador civil de València nomenà director accidental l'interventor Enrique Palau, segons el decret, "amb motiu de la detenció del director d'Unió Ràdio València i com que l'emissora EAJ 3 és propietat de l'estat i que la concessió que el 1931 li fou atorgada es troba caducada des d'abans de la insurrecció militar". Una de les primeres accions de Palau Salvador, segons documenta el Consell de Guerra, fou preocupar-se per la sort d'Enrique Valor: "Vaig fer tot el que de mi va dependre; vaig expedir un certificat-informe que em fou sol·licitat per l'advocat don Ernesto Costa i vaig procurar en tot moment emetre judicis immillorables al seu favor. Els seus familiars i el personal de Ràdio València saben tot el que he dit."

Els objectius fonamentals d'aquella direcció de Palau no podien ser altres que assegurar la presència institucional, emetre a pesar dels bombardejos, informar sobre la marxa de la guerra, donar joc a les forces polítiques i sindicals representatives, procurar la presència de la cultura, en plena efervescència, i portar una administració neta, sotmesa al Control Obrer, i una gestió diàfana, garantida per la seua honradesa incorruptible, com evidencien les seues declaracions al Tribunal Militar que el jutjà: "De febrer del 1938 a maig del mateix any el Control Obrer va assignar 500 pessetes al director en concepte de despeses de representació; hi vaig renunciar oficialment... La quantitat assignada al director sempre vaig considerar que corresponia a qui figurava ser-ho en propietat, Don Enrique Valor". També va ser estricte en els diners: "Els ingressos foren sempre per a la caixa d'Unión Radio Valencia... Vaig recuperar per a l'empresa 92.000 pessetes que el delegat del Comitè Executiu Popular no havia lliurat quan va cessar." Tant és així que al final de la guerra Ràdio València no sols havia conservat, sinó també incrementat, el patrimoni de l'emissora; no trobaren les caixes buides, ben al contrari, descobriren quantitats importants per a l'època: en caixa, 27.113 pessetes, en dos comptes de La Caixa d'Estalvis, i de l'Hispanoamericano, 141.832 pessetes, i en un altre compte lliure de l'Hispano, 19.018 pessetes.

El maig del 1938, a petició del Control Obrer, fou intervinguda Ràdio València. "Per evitar el nomenament d'un director

Enrique Palau (a la dreta, dret), de festa amb uns amics a Cervera del Maestrat.

estrany a l'empresa, els mateixos obrers m'assenyalaren—conta Palau— la conveniència i els seus desigs que, en lloc de 'director', se'm designés amb un altre nom, com ara 'delegat'." El governador civil acceptà la proposta de Palau i de l'assemblea dels treballadors i nomenà Palau, amb més funcions que les de director, delegat de l'estat: "[...]Ampliant les seues funcions d'interventor de l'estat amb les corresponents a ser el representant directe de la meua autoritat; per això, exercirà la intervenció constant sobre els serveis i activitats de la citada indústria [...], aprobe mesures o suspenga l'execució d'aquestes; fomenta en col·laboració constant amb el Comitè de Control l'esperit antifeixista que ha d'animar la Ràdio amb primacia absoluta sobre l'únicament industrial o comercial [...], procure l'esmena de les deficiències de tot ordre [...], faça executar les instruccions reservades respecte a serveis que rebrà de les autoritats

mantenint el secret quan jutge perjudicial fer-ne publicitat [...], suggerisca les modificacions de serveis que crega convenients i finalment done compte a aquest Govern Civil d'allò que per la seua importància ho meresca."

I així continuà fins que al migjorn del 29 de març del 1939 la 3a Companyia de Propaganda de l'exèrcit franquista arribà a València i el soldat Alfredo Sánchez Bella —futur ministre franquista d'Informació i Turisme— i l'alferes Cacho ocuparen l'emissora i feren radiar el final de la democràcia: "A les 13.15 h del 29 de març del 1939 l'emissora de València es posa al servei d'Espanya. Visca Espanya! Amunt Espanya!" El 4 d'abril retornà a València l'antic director Enrique Valor i començà pel seu compte a depurar el personal de la ràdio; va acomiadar uns quants empleats i va denunciar-ne uns altres de poc afectes al règim feixista i partidaris de la República. El 26 de juliol del 1939 Va-

lor fou encarregat oficialment de “purificar” tot el personal, tasca que féu entusiàsticament amb l’ajuda del cap provincial de Propaganda Vicente Escrivà.

El director-delegat Enrique Palau fou empresonat immediatament. Havia estat assenyalat per ocupants i depuradors. Enrique Valor no va utilitzar ni la compassió ni la reciprocitat; més que avalarlo ajudà a condemnar-lo amb indiferències i, segons fonts familiars, denúncies. Tampoc cap treballador de la ràdio no va moure cap fil, no ja en els primers i delicats moments, sinó tampoc al llarg de quatre anys de durs suplicis a la presó de Sant Miquel i els Sants Reis. L’Auditoria de Guerra d’Ocupació de l’Ejército de Levante va instruir la causa 2.468, que fou vista i dictada pel procediment sumaríssim d’urgència 2.468, el 4 de juliol del 1939. La sentència, redactada abans de la celebració del consell de guerra, condemnà Palau Salvador, de 47 anys, a la “pena de mort”, a “les accessòries d’interdicció civil i inhabilitació perpètua, en cas d’indult, i al pagament de responsabilitat civil”. La pena de mort imposada pels militars alçats en armes contra les llibertats civils es vol justificar per un “delicte d’auxili a la rebel·lió militar, amb la circumstància agreujant de perversitat”. Els suposats delictes, els volien basar en l’argument que Palau era “propagandista de les doctrines marxistes” i que “va exercir el càrrec d’interventor de l’estat en Unión Radio Valencia i tingué altres càrrecs; va ordenar la promoció de sorolls i emissions extraordinàries per impedir l’escolta de les ràdios nacionals, va formar part del comitè d’enllaç i va perseguir els seus companys de dreta”.

Enrique Palau, atesa la seua exemplaritat i integritat, resultava incòmode (com el rector Pesset, amb qui compartí cel·la de condemnats a mort) per als militars i falangistes ocupants. La presumpta “promoció de sorolls” i les suposades “emissions extraordinàries” eren, senzillament, una mentida inventada per castigar qui havien constituït en víctima propiciatòria, un escarment per crear terror als mitjans de comunicació. El que havia passat realment era que els feixistes crearen Radio Zaragoza i emetien durant la guerra per la mateixa freqüència que, des del 1931, tenia atorgada Ràdio València d’acord amb els trac-

tats internacionals de radiodifusió. A més, com manifestà Palau durant el consell de guerra: “Ràdio València no varià mai la seua longitud d’ona ni les hores d’emissió, (però) Radio Zaragoza, en inaugurar-se, es posà en la mateixa ona que València”, per la qual cosa interferia deliberadament València, la ràdio oficial de la II República. El mateix cap de telègrafs ratificà la superposició il·legal de Saragossa i, per si fóra poc, deixà clar al tribunal militar que fou ell qui ordenà neutralitzar la ràdio franquista, però des del Centre de Telègrafs de València (a la plaça d’Emilio Castelar, seu aleshores del Ministeri de Comunicacions) “sense que l’interventor de l’estat, D. Enrique Palau Salvador, poguera haver tingut cap iniciativa en l’esmentada interferència”.

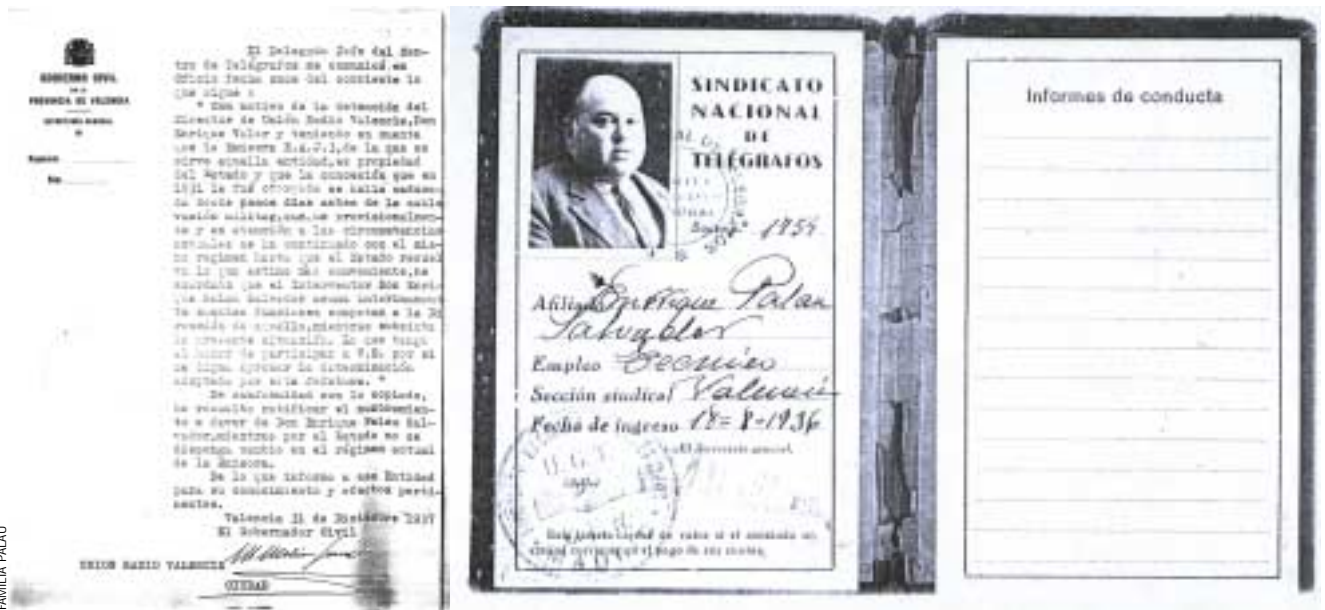
Tampoc era certa la “persecució als seus companys de dreta”. Amb avals i declaracions es demostrà al Consell de Guerra que, gràcies a Palau, el telegrafista dretà Antonio Lajara fou absolt; que ajudà a alliberar el telegrafista i metge José Gil, i, “posant-me incondicionalment a la seua disposició li vaig oferir ma casa i vaig procurar acompanyar-lo pel carrer”, per protegir-lo; durant set mesos havia acollit i amagat al seu domicili particular el cap de la Falange del seu Cervera natal, Tomàs Calaf, i altres perseguits del mateix poble que, en acabar-se la guerra, foren regidors de l’Ajuntament franquista; també amagà a casa l’organista de la paròquia de Sant Tomàs de València, Joaquín Gaya, i el canonge de Terol José Bellés, als quals va ajudar a fugir sans i estalvis posteriorment. Empresonat i amb la pena capital a les espatlles, un capellà, també salvat per Palau, va oferir al fill signar un aval favorable a canvi dels seus favors sexuals.

Res, però, va valer, en aquella set de sang deslligada.

Esperant l’execució, a Sant Miquel i els Sants Reis, en condicions tan inhumanes que amuntegaven vint presos en espais per a dos i que havien de dormir plantats, encara es va integrar en la rondalla, que amenitzava misses i ocis d’aquell truculent cau, i va redactar un mètode d’aritmètica” dedicat als seus fills, “escrit amb el pensament posat en vosaltres”. Fidel al seu humanisme, encara donava classes als companys de presidi i als propis carcellers.

Per a major inri, el seu fill Enrique, de divuit anys, també fou detingut al tramvia, identificat i empresonat l’agost del 1939; jutjat i condemnat pel farisaic “auxili a la rebel·lió”; el jove Palau Viol s’oferí a repartir llimonades pel penal. Gràcies a això, dintre del drama, va tenir el goig de poder saludar cada dia son pare i comprovar si vivia, si no l’havien executat (“Tens el teu fill ací, com tu, pres/ cert és que en la teua cel·la hi ha lluna,/ que hi ha sol en la llar dels teus sentits/ i que el sol i la lluna vacil·len en ajuntar-se malferits per la daga fatal dels teus dolors./ Volia el fill vore’t i abraçar-te.../ ha arribat al teu costat el teu fill/ i et porta riuades de tendror/ i t’ofereix un got sobreeixint d’amargor”, escrigué el company Fèlix Paredes, 29-9-39, de la cel·la 34 de condemnats a mort). L’altre fill, Pepe, estava exiliat des dels nou anys a Occitània, prop de Tolosa, com a “xiquet de la guerra”. Una família destrossada i sense recursos, ja que el nou cap de Telègrafs es va encarregar ja el 6 d’abril del 1939 d’expulsar el seu company: “Com que no són necessaris, els seus serveis, he disposat que cesse en el càrrec assignat.” El ministre de la Governació ordenà el 16 d’agost del 1940 de “separar definitivament del servei... el funcionari del Cos de Telègrafs Don Enrique Palau Salvador [que] serà donat de baixa en l’escalafó dels de la seua classe”. Tampoc els falangistes no els estalviaren cap humiliació. Alguns dels seus valerosos militants irromperen unes quantes vegades en el domicili per “confiscar” béns, diners, objectes valuosos i mobles, com ara el piano, la ràdio, la màquina d’escriure o les plomes estilogràfiques Montblanc. Quan els mostraven les factures que acreditaven la compra o la propietat, les esgarraven davant seu i ja no hi havia justificant ni propietari.

Les malsanes condicions de la presó el feren emmalaltir ben aviat. No comunicaren res a la família. Anys sense tractar-lo. L’expedient secret penitenciari anota que al setembre i octubre del 1942, emmanillat, fou portat al dispensari antituberculós perquè el reconegueren “amb els raigs X”. Alarmats i per evitar altres infeccions, el 21 de gener del 1943 la Junta de Disciplina acorda donar-lo de baixa de la rondalla i el 21 de febrer l’exclou de “racionament”. A corre-cuita, urgits per l’avanç de la

A l'esquerra, la notificació del nomenament d'Enrique Palau de Ràdio València. A sobre, el seu carnet de la UGT.

malaltia, la mateixa penitenciària proposa el 16 de març la commutació de la pena capital. Les autoritats del penal sol·liciten “la llibertat condicional amb desterrament”. Consultat, Palau, tria ser portat a Tarragona, prop de Cervera del Maestrat, “a 250 km de la meua residència habitual”. Consultats, l'Ajuntament franquista de València s'hi mostrà favorable; la Falange, sense pietat ni caritat, s'hi oposà. No obstant això, la Junta de Disciplina, en contra fins i tot de la legislació franquista, proposa per a un condemnat a mort “la llibertat condicional amb desterrament”.

L'11 de maig, urgits per l'estat de Palau, per telegrama, es demana a la Direcció General de Presons “autorització per traslladar aquest reclus al seu domicili [...], per estar en perill de mort imminent [...], pateix nefrosclerosi amb asistòlia”. Tot es precipita. Se'ls en va de les mans. El 16 de maig, mentre es sol·licita al Governador Civil un salconduït, el passen, sense més, a la situació de llibertat condicional, degudament “desinfectat i desinsectat pel Servei de Sanitat i Higiene d'aquesta Presó Central”; el mateix dia, per telegrama, el director de la presó de Sant Miquel comunica a Madrid “que no pot alçar-se del llit [...] per ser la seua mort imminent, es demana autorització suspendre desterrament puga ser assistit familiars darrers moments”. El Governador Civil accidental signa el salconduït el 18 de maig del 1943 perquè siga desterrat a

Tarragona. Però, el mateix dia, el cotxe de la presó no es dirigeix cap a l'Ebre, sinó que, a corre-cuita, és portat, vigilat, a sa casa del carrer doctor Sumsi, número 11; no pot fer peu, ni encara menys pujar les escales; moribund! Hores després, com a final d'un calvari, assumit i suportat amb dignitat, mor Enrique Palau Salvador “als 47 anys, envoltat de l'estima dels seus”, segons resa el seu recordatori, director invisibilitzat i silenciado de Ràdio València, nomenat pel Govern legítim de la II República. Fou soterrat en una fossa comuna del Cementiri de València.

R. Mayques, delegat provincial de Falange Española y de las JONS, el 16 de juliol del 1943, festa de la Marededeu del Carme, onomàstica de la recent vídua Carmen Viol, comunicava: “Aquesta Delegació estima que no procedeix accedir a la dita petició de Llibertat Condicional.” El 19 d'agost el comissari en cap de Tarragona notificava que no s'havia presentat en la seua comissaria. El 18 d'octubre del 1943 el ministre de l'Exèrcit li commutava “la primitiva pena de mort per la de trenta anys”, que es donà per extingida el 19 d'abril del 1960. L'11 de desembre del 1943 el delegat de Telègrafs de València escriu a la vídua “de l'exfuncionari” que lamenta “haver de denegar el dret als beneficis de la institució Col·legi d'Orfes als expressats orfes”, els dos fills orfes d'Enrique Palau Salvador.

Enmig de tanta rancúnia, malignitat i tífria, contrasta la carta, tota plegada per traure-la clandestinament de Sant Miquel i els Sants Reis, que el dia de sant Josep del 1940, en espera de la mort, adreça Enrique Palau al seu fill: “Pepito de la meua ànima. [...] Amb la mirada posada en el Miquelet de la meua València i el pensament en els meus éssers més volguts [...]. No deixaràs de preguntar-te: però, és possible que el meu papà, home honrat i digne, estiguera tancat en un presidi? De què li aprofità caminar sempre recte per la senda del bé? [...] Davant dels homes, per a res [...]. Em basta la tranquil·litat de la meua consciència [...]. Mai hages d'averkonyir-te [...] si algú s'atrevera a mortificar el teu amor propi, alça el front, compara la conducta i obra d'aquell malvat amb les de ton pare i, després..., perdona'l ('Perdona'ls, que no saben el que es diuen'), com faig jo, fins i tot amb els causants de tants dolors i amargors [...] sigues en tots els actes fidel continuador dels meus, superant-los, que Déu t'ho premiarà i jo et beneiré [...], i demano a Déu i a sant Josep que s'il·luminen els homes perquè cessin les venjances i els odis i puguem novament reunir-nos, reconstruir les nostres llars particulars i el solar de la Pàtria [...] i puguem portar una vida digna i tranquil·la com correspon entre germans.”

Alfons Llorenç